

МОДЕРНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН: ІННОВАЦІЇ, РИЗИКИ, НАПРЯМИ, МЕХАНІЗМИ

Терон Ірина Василівна,

кандидат економічних наук,

провідний науковий співробітник

Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України

Анотація. Статтю присвячено дослідженню модернізації соціально-трудо­вих відносин в умовах зміни економічних циклів та посилення впливу глобалізації. Визначено сутність, ризики, ймовірні сценарії модернізації, інноваційні особливості, пріоритети державного регулювання й ефекти в аспекті впливу на ринок праці та формування соціального капіталу.

Ключові слова: соціально-трудо­ві відносини, сценарії модернізації, інновації, ринок праці, державне регулювання.

Abstract. Article is devoted to research of socio-labor relations modernization during crisis and to study of increase influence of globalization. The essence and hazard of most probable modernization scenarios, the innovative features are identified. Priorities of state regulation in aspect of affect on labor market and of action on social capital formation market are established.

Keywords: socio-labor relations, scenario of modernization, innovations, labor market, state regulation.

В умовах нагальності подолання системної суспільно-економічної кризи, прискорення інтегрування України у світові політико-економічні процеси та посилення тиску глобалізації на порядку денному постає завдання побудови суспільства інновацій та визначення ефективних траєкторій і ймовірних контурів модернізації економіки, що дасть змогу увійти до числа високорозвинених країн і підвищити рейтингову позицію країни в динамічно мінливій глобальній структурі світу. У цьому контексті високим рівнем актуальності відзначаються трансформаційні зміни соціально-трудо­вих відносин (далі – СТВ), регулювання яких має виразно ситуативний, а подекуди асоціальний характер. Ефекти модернізації СТВ поширюються не лише на власне ринок праці, а й визначають спроможність суспільства до впровадження технологічних досягнень, відтворення бажаних якісних параметрів робочої сили, формування продуктивних моделей трудової поведінки населення та соціального капіталу.

Соціально-трудо­вий контекст ринкової та постіндустріальної трансформації висвітлено в працях С. І. Бандура, І. Ф. Гнибіденка, О. А. Грішнкової, Т. А. Заяць, А. М. Колота, Е. М. Лібанової, Л. С. Лі-

согор, В. М. Новікова, В. В. Онікієнка, І. Л. Петрової, В. М. Петюха, У. Я. Садової, М. В. Семикіної, Л. В. Шаульської та інших. Особливо слід відзначити публікації [6, 7], які, по суті, складають парадигмальне підґрунтя суспільної модернізації. Однак, попри наявне методологічне опрацювання, актуальні питання змісту, форм, ризиків, напрямів модернізації соціально-трудова відносин потребують подальшого наукового дослідження, що й покладено в основу даної публікації.

У своїх дослідженнях ми виходимо з того, що ідентифікатором і умовою модернізації СТВ виступають інновації; а отже, доречно ввести в науковий обіг поняття інноватизації соціально-трудова відносин як комплексного феномену системного насичення простору функціонування і розвитку ринку праці соціальними інноваціями по кожному з базисних вимірів – економічному, соціальному, організаційному, технологічному, інституціональному, психологічному (зокрема щодо відносин розподілу й форм одержуваного доходу, мотивів трудової діяльності, трудових цінностей, трудової поведінки тощо) [12, с. 204–205]. Для соціальних інновацій характерна низка атрибутивних ознак, властивих для інновацій у цілому, серед яких ми виділяємо новизну, що відбивається в нових знаннях щодо регулювання та розвитку СТВ; високі ризики імплементації у практику регулювання та невизначеність кінцевого результату; комплексність і парність низки інновацій, що виражається у їх взаємодоповнюваності та дифузійному характері, тощо. Разом з тим соціально-трудова інновації відзначаються певною специфікою, яка детермінує ефекти їх застосування, а саме:

- переважно нематеріальним характером (послуги, процеси, цінності), тому чистий і швидкий економічний ефект не завжди є безперечною атрибутивною властивістю соціальних інновацій;
- відсутністю універсальності через національну (культурну, територіальну, галузеву, мотиваційну, освітню тощо) специфіку трудових моделей та економічного простору в цілому, які детермінували виникнення та природу конкретних соціальних інновацій;
- значною адаптивністю соціального інноваційного механізму до змінного середовища, що обумовлює значну модифікацію впроваджуваних інновацій СТВ, аж до їх практично повної невпізнаності;
- обмеженістю дифузії модернізаційних змін структурованістю економічного простору ринку праці, зокрема розосередженістю реци-

п'єнтів, які впроваджують процесні інновації, що обумовлює їх новизну для кожного нового учасника модернізаційних процесів;

- обмеженим (дискретним, розірваним) інноваційним циклом, у якому відсутня стадія комерціалізації, що не забезпечує автоматично інвестиційний попит.

Варто також відзначити, що в умовах системної суспільної нестабільності неминуче посилюються загрози та ризики, які ап'єріорі супроводжують реалізацію запланованих напрямів модернізації СТВ. При цьому, як слушно зауважує В. В. Кривошеїн, нині соціальне виробництво ризику спрощується, сучасні соціальні ризики стають компактними, що означає, що ризик може концентруватися в компактних об'єктах [5, с. 16]. Із цього можна зробити висновок про множинність ризиків, їх поширеність практично на всі суб'єкти СТВ, котрі тією чи іншою мірою потерпають від ризиків і загроз функціонування цих відносин. Залежно від джерела (зовнішнє, внутрішнє) ризики набувають форми високого опору зовнішнього середовища, неспроможності системи (механізму) регулювання ринку праці адаптуватися до модернізаційних змін.

Чинними та потенційними джерелами таких ризиків в економіці України є руйнування основ і неприйняття цінностей трудової культури і СТВ; відставання традицій від динаміки економічного розвитку; відсутність або неефективність інститутів, що сприяють реалізації соціальних інновацій, недосконалість, суперечливість та застарілість, і тому неефективність, норм трудового законодавства, які дисонують із цілями та вимогами модернізації ринку праці; слабкість профспілок, їх недостатня консолідованість як представників і захисників інтересів; обмеженість соціального діалогу. Окремо слід відзначити нерозвиненість і надзвичайну слабку поширеність у сучасній Україні норм соціальної відповідальності бізнесу, про що наголошує В. П. Звонар [4]. Сьогодні в економіці сформувалася пастка – самовідтворювальна система продукування деструктивного соціального капіталу, що в свою чергу закладає основи для звуженого відтворення робочої сили в кожному його наступному циклі, протистояння основних суб'єктів СТВ і загроз соціального вибуху, обмежує соціальну базу (а отже, й підтримку суспільства) модернізації економіки, яка передбачає, серед інших, і соціально несхвальні реформи та в цілому гальмує інноваційний поступ країни.

Аналіз доробку з проблем ризикології, презентованих публікаціями А. П. Альгіна, І. Т. Балабанова, В. В. Вітлінського, І. В. Гончаро-

ва, В. М. Гранатурова, С. М. Ілляшенка, Т. В. Майорова, В. О. Сенчагова, О. Яницького та інших (зокрема [1–3, 14, 15]), виявляє широкий видовий спектр ризиків. Критична адаптація підходів зазначених авторів до визначення кола ризиків СТВ, а також результати дослідження ринку праці дали змогу виокремити найбільш актуальні групи ризиків – як поширені нині в економіці країни, так і потенційні. Класифікацію ризиків СТВ наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Основні ризики модернізації соціально-трудова відносин

Класифікаційні критерії	Види ризиків
Масштаби негативних наслідків	Ризики компанії-роботодавця; галузеві ризики, обумовлені специфікою ринку праці галузі; загальноекономічні ризики, тобто ризики всього національного ринку праці; глобальні/міжнародний ризики; регіональні, властиві соціально-трудова сфері на рівні окремих територій (економічних районів, областей)
Ступінь змін	Парадигмальні; базисні; локальні (часткові)
Тип обґрунтованості	Раціональні (обґрунтовані, неминучі), нераціональні (необґрунтовані, авантюрні)
Глибина (вагомість) ризику	Мінімальні, прийнятні, високі, критичні, катастрофічні
Предмет СТВ	Відносин зайнятості та можливостей забезпечення людей засобами існування, а також реалізації індивідуальних здібностей; щодо організації та продуктивності праці, відносин у виробничих колективах; щодо забезпечення умов праці, процесів заміщення витрат робочої сили; щодо соціального захисту працівників
Характер (тип) ефекту	Економічні, інституційні, інвестиційні, трудові, соціальні, технологічні, інтегральні
Відношення до роботодавця	Зовнішні (загрози руйнування трипартизму); внутрішні (загрози руйнування та деструктивних змін двопартизму)
Керованість	Активної діяльності (керовані); пасивного очікування (некеровані)
Множинність прояву	Альтернативні, безальтернативні
Спрямованість соціально-економічних наслідків	Продуктивні, деструктивні (руйнівні), нейтральні
Часові межі	Короткочасні, віддалені, довгострокові, поточні, перманентні
Прогностичність	Передбачувані, непередбачувані (непрогнозовані) ризики
Динаміка, інтенсивність	Швидкі, рівномірні; уповільнені; наростаючі; стрибкоподібні

У сукупності зазначені ризики звужують множину можливих варіантів і траєкторій модернізації та відповідний простір маневрування державних регулюючих заходів до наступних сценаріїв.

Найбільш бажаний оптимістичний сценарій має забезпечити випереджувальну модернізацію соціально-трудових відносин на засадах системної інновацізації та прискореного нарощування продуктивного соціального капіталу. Теоретична основа сценарію – неомодернізаційний або постмодернізаційний аналіз, або мультилінійна модель модернізації [10, с. 155–158; 16]. Його особливість полягає в тому, що він передбачає вирішення завдань і виправлення дефектів чинної соціально-економічної моделі та забезпечення випереджального розвитку. Спираючись на інтенсивне вбудовування національної економіки в глобальні економічні відносини, активне використання ідей, технологій і знань, накопичених в інших країнах світу, даний сценарій диктується національними потребами й фактично реалізує національну, посторганічну модель модернізації за ендогенно-екзогенним типом. Саме цей сценарій, за Ю. Пахомовим та М. Семикіною, є найбільш адекватною формою розвитку ринку праці [8, с. 75; 11]. Державні ресурси мають бути скеровані насамперед на прискорення науково-дослідних робіт і перспективні інвестиційні проекти у тих секторах, які дозволяють максимально реалізувати національні конкурентні переваги, у зв'язку з чим мають бути визначені інноваційні полюси зростання, імпортозаміщення та розширення місткості внутрішнього ринку, а також пріоритети формування ефективних фізичних робочих місць. Це дасть змогу одночасно сформувати декілька епіцентрів модернізації СТВ, створивши в реальній економіці передумови для рішучих структурних зрушень на основі зростання частки новітніх технологічних укладів, оновлення матеріально-технічної бази прикладання праці (на кінець прогнозного періоду частка основних засобів 5-го та 6-го технологічних укладів у середньому по економіці становитиме 55–60 %) та 6–6,5-кратного підвищення рівня продуктивності праці. Інституційний аспект модернізації включає реформу трудового законодавства на засадах недопущення дискримінації, забезпечення соціальних гарантій і економічних інтересів працівників та мотивації їх до продуктивної трудової діяльності, впровадження норм соціальної відповідальності бізнесу та держави. Формуванню якісно нової робочої сили, спроможної швидко оволодівати новітніми технологіями, сприятиме впровадження національних систем кваліфікаційних вимог і професійних стандар-

тів, визнання й оцінки результатів професійної освіти, адекватних пріоритетам перспективних структурно-технологічних зрушень на ринку праці. Одночасно має бути сформована система державного замовлення на підготовку кадрів згідно з вимогами структурної модернізації системи робочих місць. У сукупності ці заходи, попри зростання (внаслідок радикальної реструктуризації зайнятості) рівня природного безробіття, сприятимуть швидшому поверненню безробітних у стан зайнятості. Логіка циклічних процесів обумовлює у найближчі 3–4 роки модернізації доцільність органічної дозованої імплементації у СТВ тих зарубіжних ефективних інструментів, які максимально узгоджені з національними нормами трудової культури (інструментів соціального діалогу, участі працівників в управлінні тощо). Що ж до радикально нових регуляторів соціально-трудової сфери, розроблених для умов української економіки, то найбільш доцільним періодом упровадження таких інновацій є початок нового етапу шостого циклу економічної кон'юнктури, а саме 2017–2018 рр. Перевагами такого сценарію виступають створення в країні базових умов для стійкого економічного росту й посилення трудової активності, суттєвого підвищення рівня життя населення; збалансованості, стійкості й структурної гармонійності соціально-трудової сфери та нарощування продуктивної якості соціального капіталу.

На відміну від оптимістичного сценарію, націленого на довгострокову перспективу, *реальний, базовий сценарій* модернізації за умов перманентних політичних протистоянь, які обмежують консолідацію всіх наявних ресурсів і гальмують інноваційні трансформації, зорієнтований насамперед на середньо-й короткострокові результати. Засоби такого сценарію мають реалізувати дозовані зміни у напрямі, з одного боку, досягнення мінімально прийнятних параметрів економічного зростання, з іншого – поступового реформування соціально-трудової сфери і контролю за симптомами загроз у СТВ, дестабілізації ринку праці та зростання деструктивного соціального капіталу. Тому реалізація цього сценарію позначиться переважно раціональним і одночасно превентивно-відновлювальним характером економічного зростання, а критерієм його ефективності стануть дозовані досягнення в економіці й технологічному розвитку як основи вирішення соціальних проблем. У цьому плані базовий варіант корелює з парадигмою модернізації, ґрунтованою на економічному детермінізмі. Імпульс технологічного розвитку і державної підтримки одержить внутрішній ринок праці частини обробних галузей, у той

же час значний сегмент ринку праці галузей, не сполучених з пріоритетним ядром, розвиватиметься в інерційному режимі, скорочуючи свою конкурентоспроможність. Можна також очікувати зменшення зайнятості у державному секторі та зростання – у сфері послуг, яка поглинати вивільнену внаслідок реструктуризації економіки робочу силу. Як певну компенсацію за інвестиційну активність у бажаному для держави напрямі великий бізнес може отримати додаткові преференції: значну лібералізацію трудового законодавства, зокрема умов найму та звільнення, зняття обмежень щодо режиму й тривалості роботи, оплати праці персоналу; прийняття норм Трудового кодексу, дискримінаційних щодо найманих працівників і профспілок, які сприяють поширенню й нормативному закріпленню практики соціального демпінгу, тощо. Однак упровадження інновацій СТВ (в аспекті планування й залучення персоналу, оцінки роботи, компенсаційних виплат) може мати ситуативний характер, недостатньо корелюючи із закономірностями суспільного розвитку. Можна також очікувати пролонгацію практики неформальних домовленостей, які дозволяють обходити законодавчі норми, а також поширення неформальної зайнятості й атипових її форм, що визначить специфіку гнучкості української моделі модернізації СТВ. Наслідками такого сценарію у короткостроковому періоді можуть бути незначне зростання номінальної заробітної плати, утримання в умовах кризи рівня загального безробіття на тлі невисокої продуктивності зайнятості, зростання професійної мобільності й освіченості працівників; у середньостроковій перспективі – поглиблення асиметрії на ринку праці, порушення цілісності й збалансованості контурів продуктивного відтворення робочої сили. Однак реалізація цього сценарію не дасть змоги суттєво підвищити якість трудового життя та забезпечити формування соціального капіталу, критично необхідного для ефективного виходу з кризи і надалі – різкого переходу до нового щабля розвитку на високотехнологічних, соціально орієнтованих засадах.

За песимістичним сценарієм модернізація соціально-трудова відносин характеризуватиметься уповільненою динамікою та матиме вторинний, неорганічний характер. Інакше її можна визначити як звужену, запізнілу, імітаційну модернізацію, виокремлюючи такі основні теоретичні ідеологеми цього варіанту модернізації, адаптовані до СТВ: ствердження економічного ліберального «генотипу» Заходу (або європоцентристського модернізаційного генотипу) як

еталона розвитку ринку праці; підміна суспільного прогресу детермінізмом макроекономічних індикаторів; другорядність соціальних і культурних ефектів щодо відтворення робочої сили. У сучасній інтерпретації стосовно українських умов обмеженості в ресурсах, зростання залежності від глобальних структур цей сценарій характеризуватиметься, попри владні заяви та декларації, відмовою на практиці від соціальних пріоритетів і нових довгострокових проєктів, що реалізують порівняльні переваги економіки. Збережеться тенденція ослаблення домінуючої ролі держави у регулюванні соціально-трудових відносин, яка діятиме в реактивному режимі «пожежогашіння» та ліквідації гострих проблем ринку праці та СТВ, безвідносно можливих наслідків і діагностики соціально-трудої сфери в цілому. Модернізація СТВ на макрорівні передбачатиме окремі радикальні економічні заходи та впровадження соціальних інновацій (у руслі вимог до державної політики, висунутих міжнародними політико-економічними структурами) і, по суті, буде механічним запозиченням окремих інститутів та інструментів регулювання СТВ, уже реалізованих у високорозвинених економіках. При цьому може спрацювати ефект гальмування, коли ціннісні установки населення країни відторгнуть запозичені неорганічні інновації, імплементовані у практику функціонування СТВ. Модернізація на мікрорівні здійснюватиметься переважно під впливом запозичення іноземних технологій і форм організації виробництва і формування соціального капіталу, залучення інвестицій насамперед через діяльність іноземних компаній в Україні. Оновлення матеріально-технічного забезпечення сфери прикладання праці відбуватиметься не шляхом технологічної модернізації наявних та введення інноваційно- й наукомістких нових робочих місць, а насамперед через ліквідацію застарілих неконкурентоспроможних підприємств. Отже, головним результатом і владним досягненням щодо модернізації економіки в країні буде задекларовано прискорення інтегрування у глобальні процеси, нормативну уніфікацію та узгодження технічних, екологічних, трудових векторів розвитку із рекомендованими «зовні». Це дасть владі певні шанси на збереження існуючої рівноваги сил, утримання влади на наступних президентських і парламентських виборах, або ж – можливість перекласти вирішення накопичених проблем на тих, хто змінить поточну владну еліту. Отже, модернізація СТВ за цим варіантом означатиме перетворення, не викликані органічною потребою суспільства, що створюють ефект імітованої учас-

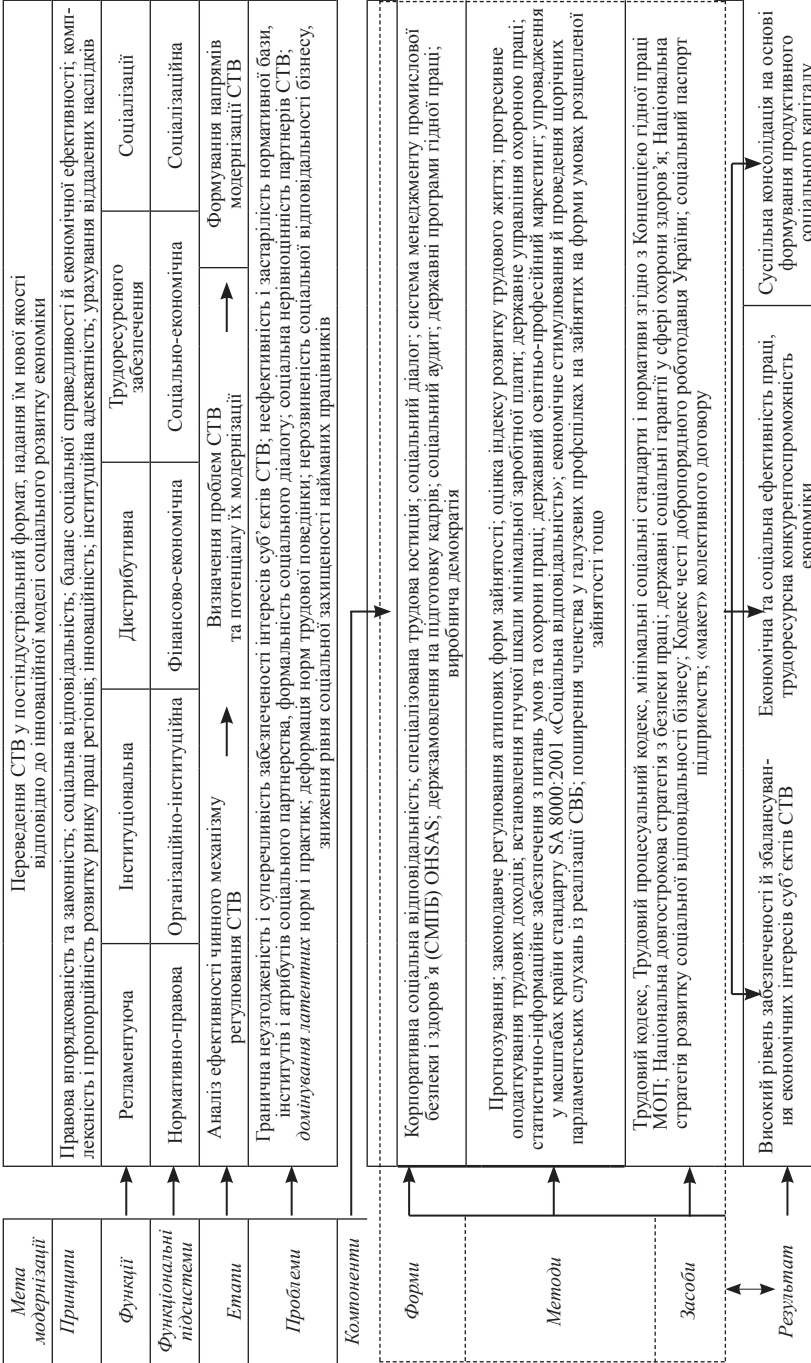

Рис. 1. Структура механізму модернізації соціально-трудових відносин

ті та є лише формою соціальної мімікрії, зводячи практично до нуля перспективу країни достойно інтегруватися в глобальну економічну систему [13].

Спираючись на структурно-функціональний аналіз [9, с. 10–24, 162–169], ми обґрунтували будову механізму модернізації соціально-трудових відносин, спрямованого на досягнення бажаних параметрів соціального розвитку й економічного зростання України. Загальну схему механізму модернізації СТВ наведено на рис. 1.

Якщо ж враховувати, що довгохвильові цикли розвитку всіх країн синхронізовані у межах світової економіки і справжній інноваційний прорив можливий лише в часових межах підйому чергового циклу Кондратьєва, то зволікання з реалізацією оптимістичного сценарію чи ситуативна, кон'юнктурно налаштована політика модернізації в цей період, визначальний щодо забезпечення конкурентоспроможного інтегрування України у світові політико-економічні структури, може назавжди змістити країну на периферію світових процесів.

Література

1. *Альгин А. П.* Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М.: Мысль, 1989. – 191 с.
2. *Вітлінський В. В.* Економічний ризик: ігрові моделі / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко, А. В. Сігал, С. І. Наконечний. – К.: КНЕУ, 2002. – 446 с.
3. *Гранатуров В. М.* Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения / М. В. Гранатуров. – М: Дело и Сервис, 1999. – 191 с.
4. *Звонар В. П.* Імітація корпоративної соціальної відповідальності в Україні: аналіз проблеми та стратегія подолання / В. П. Звонар // Економічний аналіз. – 2014. – № 1. – С. 76–85.
5. *Кривошеїн В. В.* Політична ризикологія: концептуально-парадигмальні та наукознавчо-праксеологічні засади: автореф. дис. ... докт. політ. наук: 23.00.01 / В. В. Кривошеїн; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2010. – 32 с.
6. *Лібанова Е. М.* Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів / Е. М. Лібанова / Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1 (15) – С. 24–38.
7. *Лібанова Е. М.* Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е. М. Лібанова / Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1 (17). – С. 5–22.
8. *Пахомов Ю. М.* Основні завдання посткризової моделі розвитку економіки України / Ю. М. Пахомов // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 1–2. – С. 3–6.

9. *Петрова І. Л.* Управління змінами в умовах інноваційного розвитку: Колективна монографія / І. Л. Петрова, Г. В. Макаркіна, І. В. Терон та ін.; за наук. ред. докт. екон. наук, проф. І. Л. Петрової. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2012. – 268 с.
10. *Побережников І. В.* Модернизация: теоретико-методологические подходы // Экономическая история. Обзорение / Под ред. Л. И. Бородкина. – М., 2002. – Вып. 8. – С. 146–168.
11. *Семикіна М. В.* Гармонізація соціально-трудових відносин: методологія оцінки впливових чинників / М. В. Семикіна, З. В. Бевз // Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки. – Вип. 18 (част. 1). – Кіровоград: КНТУ, 2010. – С. 106–114.
12. *Терон І. В.* Інноваційний напрям модернізації соціально-трудових відносин в Україні / І. В. Терон // Національне господарство України: теорія та практика управління: [Зб. наук. пр.] / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2011. – 272 с. – С. 204–210.
13. *Терон І. В.* Модернізація соціально-трудових відносин: сценарії, пріоритети, ефекти / І. В. Терон // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 7–8 (1). – С. 97–100.
14. *Яковенко І. Г.* Риски социальной трансформации российского общества. Культурологический аспект / И. Г. Яковенко. – М.: Прогресс-Традиция, 2006. – 356 с.
15. *Яницький О. Н.* Социология риска: ключевые идеи / О. Н. Яницький // Мир России. – 2003. – Т. XI. – № 1. – С. 3–35.
16. *Eisenstadt S. N.* Multiple Modernities / S. N. Eisenstadt // Daedalus. – Winter, 2000. – Vol. 29 (1). – P. 3–29.